

Márkus Péter:

Antonio Gramsci politikai elmélete^x

A mondandómat három részre szeretném tagolni. Először vázoló az a történelmi szituációt, amelyben megítélésem szerint Gramscinak különleges lehetősége adódott arra, hogy a marxista politikaelméletet továbbfejlessze. Mondandóm másik része egy politikaelméleti, szervezetszociológiai fogalomrendszernek a bemutatására tesz kísérletet, különös tekintettel a politikai párt szerkezetére és funkciójára. Ennek a résznek a végén kitérnék arra, hogy az egyenlőtlen fejlődés problémája Gramsci elemzésével hogyan hozható összefüggésbe. Végül néhány aktuális észrevételt tennék Gramsci politikaelméletének jelenlegi alkalmazhatóságát illetően.

Nagyon röviden a következőkben látom azt a kedvező történelmi szituációt, ami lehetővé teszi Gramsci számára, hogy a marxizmuson belül, az addigi gazdaságorientált, gazda-

^x Az itt következő tanulmány az 1987 áprilisában a TEK szervezésében tartott Gramsci-konferencián elhangzott előadás szerkesztett szövege. Meghagytam az előbeszédre jellemző lazább szerkezetet, csak a szükséges javításokat eszközöltem. A műfaj jellegéből adódóan mellőzöm a szakirodalmi hivatkozásokat is. Ezúton mondok köszönetet akkori hallgatóimnak az inspiráló kérdésekért és vitáért, mely a téma továbbgondolására ösztönöz. – M. P.

ságcentrikus elemzések felől elmozduljon egy politikai felépítmény-elemzés irányába. Az egyik ilyen tényező az, hogy a századforduló táján felgyorsul az európai régiók különböző államainak a belső mozgásdinamikája. Megfigyelhető, hogy ahol egy gyorsabb ütemű társadalmi átrendeződés és mozgásdinamika kezdődött, ott felértékelődtek a politikai elemek, a felépítmény mozzanatai, szemben az addig domináló, vagy addig a társadalmat egyértelműbben meghatározó gazdasági összefüggésekkel.

Ezzel kapcsolatos a második nóvum, ami a századforduló táját jellemzi: felbukkannak olyan szerveződési formák, olyan struktúrák, amelyeket az addigi történelem – mindenekelőtt az addigi európai történelem – nem ismert. Szükségessé vált ezeknek az új szerveződési formáknak, illetve struktúráknak a beillesztése az addigi marxi tradícióba.

A harmadik nóvum az, hogy elkövetkezik a kapitalizmus történetében először olyan időszak, amikor világméretben relatíve telítetté válnak a piacok, és a relatív piactelítettség állapota miatt a piacmegszerzés eszközei közé egyre inkább benyomulnak nem piackonform, azzal hagyományos értelemben nem összeegyeztethető eljárások, kifejezetten hatalmi, politikai típusú eszközök. Érdemet meggondolni, hogy ez a nemzeti ideológiák megerősödésének, az agresszívabb, militánsabb államhatalmi fellépéseknek az időszaka is egyben.

A negyedik mozzanat, hogy megkezdődik a gazdasági szférában egy szerkezeti átrendeződés, és ez azzal jár, hogy egyrészt új munkaerőtípus jelenik meg: a korábbi, elsősorban szakmunkára épülő gazdasági szerkezet egyre jobban átadja helyét egy tömegtermelésre orientált és inkább a betanított munkát alkalmazni képes gazdasági szerkezetnek. Ezzel párhuzamosan új munkaszervezési formák jelennek meg. Ezek az összefüggések bukkannak elő Gramscinál a taylorizmus elemzése kapcsán.

A következő nívum a századfordulótját, hogy az agresszív és markáns nemzeti ideológiák terjedésével párhuzamosan megjelennek azok a karizmatikus vezetők és azok az új típusú szociális problémák, amelyeket a hagyományos elemzés kevésbé vett figyelembe és amelyek a hagyományos felfogásmódot emiatt nem is nagyon befolyásolhatták. A szociális problémák kiéleződésére a karizmatikus vezető személyiségek fölértékelődésére, illetve a nemzeti ideológiák ütőképesebbé szerveződésére is választ kellett adni a korabeli marxistáknak.

Ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan megkezdődött Európa számos térségében egy második, illetve harmadik ütemben zajló iparosítási hullám, és hogy bizonyos társadalmak végletesen leszakadhatnak, míg más társadalmak felzárkózhatnak egy gazdasági mozgásdinamikához. Ez a mozgás és átrendeződés Európa

térképén, illetve tágabb értelemben a világ térképén egyértelműen ráirányítja a figyelmet az elmaradottság és az egyenlőtlen fejlődés kérdéseire.

Ezek a nóvumok, ezek az új jelenségek Olaszországban speciális módon ötvöződtek. Teljes joggal mondja azt az egyik történész /Hobsbawm/, hogy egyfajta mikrokozmosz keletkezik, amelyben az akkori világkapitalizmusnak majdnem minden lényeges mozzanata megragadható, sűrítve és koncentrálnva jelen van. Ez a mikrokozmosz egyfajta politikai vegykonyhájává válik a politikai tapasztalatoknak és ilyen értelemben Gramsci elemzéseinek is.

Nos ilyen háttér figyelembevételével vizsgálánk, hogyan épül fel a politikai elmélet Gramscinál, melyek legfontosabb politikai fogalmai és ezek közt milyen szerkezeti összefüggések állapíthatók meg.

Először is indokolnom kell, miért a politikum válik Gramsci elemzésének centrumává. Megítélésem szerint arról van szó, hogy Gramsci a társadalmi létet mindig úgy fogja fal, mint bizonyos értelemben tudatilag közvetített létet. Hogyha a társadalmi lét tudatilag közvetített – bár nem feltétlenül tudatos a szónak teljes értelmében –, akkor ez azt jelenti, hogy a társadalmi mozgások értelmezésében felértékelődik a ko-

rábbi felfogáshoz képest az aktívabb, dinamikusabb szellemi, politikai faktoroknak a jelentősége. Ez a felértékelődés azzal jár, hogy Gramsci észreveszi: a társadalom tulajdonképpen nem úgy tagolódik, hogy a gazdasági szférához hozzá rendelődik a felépítmény – annak a különböző mozzanatait és elemeit –, hanem ontológiailag előbb adott egy történelmi tömb, vagy történelmi blokk és ez a történelmi blokk tartalmazza mind a régi értelemben felépítménynek, mind a régi értelemben alapnak nevezett elemeket is.

Ez a történelmi blokk, vagy történelmi tömb tehát szinkron módon és ontológiailag előbb adott, mint annak később az elemzés során megkülönböztetett alapja és felépítménye. Hogyha ez a történelmi blokk ontológiailag előbb adott, akkor ebből az következik, hogy a társadalmi átalakulások megértéséhez meg kell találni azt a mozzanatot a blokkon belül, amelyik a legmozgékonyabb és a legütőképesebb, és egy adott korszakban a társadalmi változásoknak a hordozója. Ennek megtalálásához segíti hozzá Gramscit az, hogy ellentétben a korábbi és a marxizmus elméletéhez kötődő elképzelésekkel, a társadalomnak nem kettős szerkezetét írja le, tehát nem két szférára bontja a társadalmat, hanem háromra.

Ez a három szférára bontás lényegében megfelel a korporatív gazdasági szférának, többé-kevésbé ezt szokták korábban azono-

sítani az alappal, megfelel a polgári társadalomnak vagy polgári államnak, és megfelel harmadik mozzanatként a politikai társadalomnak vagy politikai államnak. Gramsci a társadalom és az állam kifejezések közül inkább az állam fogalmát használta, hol tágabb, hol szűkebb értelemben. Nem tartom célszerűnek, hogy itt terminológiai vitákba menjünk bele. A továbbiakban szóhasználatomban a tágabb értelemben vett állam, az előbb jelzett három szférának második és harmadik elemét, tehát a polgári társadalmat és a politikai államot fogja jelölni, tehát a politikai társadalmat vagy politikai államot.

Ha ez a három szféra az, amire a társadalom tagolható, akkor feltűnik, hogy ezek közül az az elem, amely végül is a kohéziót lehetővé teszi – tehát, hogy egy társadalom hosszú időn keresztül funkcionáljon, ne hulljon darabjaira és a különböző társadalmi csoportok az egymással szemben folytatott küzdelmükben ne öröljék fel egy mást –, tulajdonképpen a középső elem, tehát a polgári társadalomnak, a polgári államnak a szférája.

Gramsci rájön arra, hogy a politikumban – a politikum alatt érti mind a második, mind a harmadik szférát – képződnek le mindazon társadalmi konfliktusok, amelyek megoldása valamilyen módon egy új elrendeződést, új társadalmi harmóniát eredményezhet. Ebből a politika-fogalomból fogja kibontani mind a

konszenzusnak, mind a hegemóniának a politikaelméleti jelentőségét. Ezzel kapcsolatban egy olyan explicite nem megjelenő, de a szövegekből kiolvasható újítást is bevezet, amit nagyjából a következőkkel lehet visszaadni. Míg a politikai társadalom – tehát a szűkebb értelemben vett állam – általában homogén képződmény, egységes akaratot fejez ki és testesít meg, addig a polgári szféra megszüntethetetlen módon heterogén, vagyis plurális szerkezetű. Ez az alapja annak, hogy a társadalmi változások és mozgások tulajdonképpen előbb jelennek meg ebben a heterogén szerkezetű polgári szférában. Amennyiben a polgári társadalomban kellő ütőképességre és erőre tettek szert, akkor tudnak átlépni a politikai szféra magasabbrendű vagy felsőbb szakaszába, tehát magába a politikai államba.

Ezért – vagyis hogy a politikai állam homogén, a polgári állam viszont heterogén szerkezetű – Gramsci úgy ítéli meg, hogy a századfordulót követő politikai küzdelmekben felértékelődnek azok a mozzanatok és azok az elemek, amelyek a polgári társadalomban hoznak létre új erőcsoportosulást. A korábbi régi konszenzuson vagy régi kényszeren és elnyomáson alapuló társadalmi összefüggések helyébe, egy új konszenzust teremtve, egy új erőrendezést eredményezve az így elmozdult szerkezetből – amit heterogenitás tesz lehetővé – lehet átlépni egy újonnan feltörekvő osztálynak vagy politikai csoportnak az államhatalom irányába és tudja meghódítani magának azt.

Gramsci megközelítésmódja azért nívum, mert az egész addigi – marxi fogalomkörben mozgó – baloldali társadalomelmélet lényegében két átmenetét tudta elképzelni a szocializmusra való áttérésnek. Ez a két átmenet vagy egy ökonomista kiindulópontú átmenet volt, vagy pedig az a forma, amelyet a bolsevik elmélet reprezentált. Ez utóbbi politikai típusú átmenetet jelentett, ahol nem a gazdaságban kell az új társadalmi erőknek túlsúlyra szert tenni, hanem a politikai szférában.

A Gramsci által kínált alternatíva az, hogy se nem a direkt politikai szénában – tehát a politikai államban –, se nem a gazdasági szférában, hanem a kettő közt közvetítő és a kettőt összekapcsoló polgári szférában kell az új társadalom értékeinek és az új társadalmat képviselő csoportoknak domináns tényezővé válnia. Ezzel Gramsci egész fogalomrendszerében felértékelődik a kultúrának, a tudatosan létrehozott pártszerveződési formáknak és általában a civil társadalmat valahogy organizáló, befolyásoló szervezetekeiek a szerepe.

A századforduló tapasztalatai alapján Gramsci tehát kimondta, hogy lehetséges egy harmadik megoldás, lehetséges *tertium datur*, és ez a harmadik megoldás nem más, mint a kulturális szférában a hegemoniára való szert tevés, majd ennek következtében és ennek nyomán a politikai hatalomba való átlé-

pés. Ez a hangsúlyeltolódás eltér attól a tradíciótól, amit az addigi marxi elmélet képviselt, de szeretném felhívni a figyelmet egy történelmi összefüggésre, ami valamelyest kibékítheti ezt a két megközelítési módot – tehát a XIX. század közepi, végi marxi-engelsi felfogást, illetve a Gramscinál felbukkanó felfogást. Ez a kibékítő mozzanat a társadalom szerkezetében közben végbement változás.

Érdeemes meggondolni, hogy a múlt század közepén, végén az akkori társadalmakat teljes joggal képezték le lényegében két szféra alapján, tehát a politikai és a gazdasági szféra alapján, és teljes joggal lehetett modellezni ezeket a XIX. század végi társadalmakat úgy, mint ahol ez a két döntő tényező van jelen, és ehhez képest mintegy kiegészítő elemek, vagy mozzanatok mindazok, melyeket mai fogalmaink szerint kultúránk vagy pedig civil társadalomnak tekintünk.

Ez a szerkezeti átrendeződés a századfordulóra bekövetkezik. Ha és amennyiben ez a szerkezeti változás bekövetkezik, akkor ehhez új fogalmi leképezés szükséges és Gramsci ezzel próbálkozott. Látszólag eltér tőle és a régebbi megoldáshoz kötődik a lenini elmélet. Itt valószínűleg az az áthidaló megoldás kínálkozik, hogy ha a lenini elméletet első megközelítéstrén egy regionális elméletnek tekintjük – tehát ami alapjaiban egy európai periféria felhalmozódó problémáira

keres választ és csak áttételeken keresztül az egész munkásmozgalomra –, és akkor azt lehet mondani, hogy a korabeli orosz társadalom jobban megőrzi ezt a kettős szerkezetű vonást, amelyik a XIX. századi Európát is jellemzi. Tehát a lenini elméletben joggal maradhat meg a politikumnak, a tiszta, nyers politikumnak egy olyan primátusa és fölénye, mint amelyet Gramsci már nyilván nem folytathatott és nem vehetett át a század 20-as 30-as éveiben, nyugat-európai léptékben gondolkodva. Ahhoz, hogy egy olyan hatalomváltás végbemehessen, mint amiben Gramsci gondolkodik, le kell tudni írni az államszerkezetet és az államnak a társadalommal való kapcsolatát. Az többé-kevésbé ismert, hogy Gramsci fogalomrendszerében az alapfogalmak, amelyekkel ezt leírja a kényszer és a hegemonia, valamint a hegemoniához hozzárendelt és általában az alávetett csoportoknak a beleegyezését jelző konszenzus fogalma. Ez a három fogalom – tehát a kényszer vagy erő, a hegemonia és a konszenzus – utal arra a megfontolásra, hogy a társadalmi csoport, amely az államhatalmat birtokolja, akkor képes csak huzamosabb ideig hatalmon maradni, hogy ha akcióiban és lépéseiben valamilyen kompromisszumos módon figyelembe veszi és beszámítja az alávetett rétegek törekvéseit és igényeit is.

Az is világos azonban, hogy ez a kompromisszumhajlam és kompromisszumkészség a vezető csoportok részéről egy bizonyos határon belül értelmezhető csak, és gyakorlatilag a

válságok akkor és ott jelennek meg – és Gramsci ezt az értelmezést alkalmazza –, amikor ez a kompromisszum lehetetlenné válik, mert a rendszer alapjait érintő dolgok forognak kockán. Ha a kompromisszum határához értünk és a rendszer alapjait érintő dolgokról van szó, akkor – mondja Gramsci – megbomlik az a történelmi alap, amelyen az adott hegemonia és kényszerapparátus nyugodott, és eltolódnak, úgymond, az államnak a történelmi alapjai, eltolódik az a háttér, amelyre ez az állam ráépült.

Az előbb jelzett heterogén szerkezet miatt a válság – amit a kompromisszumlehetőségek elvesztése eredményez – valamilyen explicit formában jelenik meg és fölmerül egy új hegemonia megteremtésének a szükségessége. Ezekre a történelmi szituációkra – tehát amikor még van egy régi államhatalom, de a civil szférában már eltolódtak az erőviszonyok és a válság többé-kevésbé nyílttá válik – Gramsci elemzésében szükségszerűen következik valamilyen diktatórikus megoldás.

Gramsci a diktatórikus megoldásnak két típusát írja le. Az egyik olyan megoldás, amely valamilyen értelemben a régi hatalmi pozícióban lévő csoportoknak a helyzetét konzerválná – tehát egy hagyományos uralmi rendszer érdekében keletkező diktatúra: A másik egy olyan diktatúra, amely egy új hegemoniának a folyamatos biztosítását próbálja kicsikarni.

A szerkezet és a funkció tehát hasonló, politikaelméletileg mindkettőt diktatúrának lehet tekinteni és erre a századfordulót követő társadalmak kellő példát szolgáltatnak.

Az a szerep azonban, és az a történelmi orientáció, amelyeket ezek a diktatúrák betöltenek, részben az értékrendjük, részben a választott eszközök, részben a mögöttük lévő társadalmi csoportok következtében elég jól szétválaszthatóak és megkülönböztethetők. Elemzésének egy bizonyos pontján Gramsci megpróbálja ezt a megkülönböztetést úgy megfogalmazni, hogy szemben a konzervatív beállítódású, tehát a régi rend restaurálására törekvő diktatúrákkal egy lehetséges proletárhatalom tulajdonképpen nem a regresszív elemeket erősíti a fejlődése során, hanem megpróbál valamilyen módon expandálni, kiterjedni, de ezt az expanziót úgy hajtja végre, befolyását úgy terjeszti ki, hogy egy állandó mozgást és átmenetet biztosít a társadalom vezető csoportjai és a társadalom irányított csoportjai, irányított helyzetben lévő emberei között. Tehát létrejön, létrejöhet egy folyamatos cserélődés a vezető és a vezetett réteg közt. Ez Gramsci megítélése szerint döntő választóvonal a konzervatív értelemben vett diktatúrák és a haladó értelemben vett diktatúrák közt.

A hatalomra való áttérés, tehát ennek az új társadalmi hatalomnak a megszerzése egy feltörekvő csoport esetében – és

Gramsci ezt a munkásmozgalomra, a proletáriátusra konkretizálja – lényegében kétszer három szakaszt kell hogy végig járjon. Az első szakaszok gazdasági természetűek. A gazdasági szférában mozogva egy feltörekvő társadalmi csoport vagy réteg bizonyos szakszervezeti, közvetlen érdekvédelmi funkciókat lát el, ebből átmegy politikai típusú részérdekek megfogalmazásába. Ezt lényegében úgy lehet definiálni, mint közvetlen munkásellenőrzés a termelés fölött, – erre a korabeli olasz politikai tapasztalatok kínálnak példát a gyárfoglaló mozgalmak esetében. És végül a gazdasági szférában való mozgásnak a harmadik eleme magának a termelési szférának a társadalmasítása. Ezt mintegy követi és részben erre ráépül a politikai mozgások három fázisa a feltörekvő osztály esetében. Az első akciók többnyire az adott államjogi kereteket tudomásul vevő, zömmel a parlamentbe való bejutásra, az ottani pozíciók megszerzésére irányuló lépések, törekvések. Ez nagyjából megfeleltethető az előbb említett gazdasági szférában a szakszervezeti szakasznak.

A második lépés a politikai szféra küzdelmei esetén egy direkt irányvétel a hatalom megszerzésére. Ez nagyjából megfeleltethető a gazdasági szférában a termelőeszközök fölötti rendelkezési jog felmerülésének és igénylésének. Végül harmadik szakasz a diktatórikus formára való áttérés, tehát magának a hatalomnak totális megragadása, magának a proletár-

diktatúrának a létrehozása. Ez megfelel a politikai szférában annak, amit a gazdasági szférában az előbb úgy jeleztem, mint a termelési szférának a társadalmosítása. Ezekben a fokozatokon vagy mozzanatokon megy keresztül egy feltörekvő osztály mozgalma és ezeket a lépcsőfokokat testesítik meg a politikai párt fejlődési folyamatai, főleg a későbbi szakaszokban.

Gramsci elemzésének a középpontjában ez a képződmény áll és ezért a mondandómnak a további részében a politikai párt szerkezetére, funkciójára szeretnék koncentrálni. Nem hallgathatom el azt az aggályt, ami azt hiszem a XX. század vége felé közeledve valamennyi társadalomtudóst eltölt, ha a pártstruktúrához, illetve a párt elméleti kérdéséhez megpróbál hozzányúlni, tekintettel az úgy rendkívül kínos mivoltára.

Magam részéről azt gondolom, hogy a társadalomtudomány nem lehet szemérmes és ezért ezt a dolgot is végig kell gondolnia és mérlegelnie kell a maga lehetőségei és eszközei szerint. De egyelőre maradjunk Gramscinál. Azok a pártdefiníciók, illetve meghatározások, amelyeket ad, első megközelítésre eléggé furcsák és elég sok félrehallásra, illetve félreértelmezésre kínálnak lehetőséget. Olyan szövegrészek bukkannak fel pl. Gramsci írásaiban, hogy az új párt – amely bizonyos értelemben egy testület kell, hogy legyen – egyfajta új fejedelem kell hogy legyen, el kell foglalnia a tudatokban az isten-

ség helyét, a kategórikus imperatívusz szerepét kell betöltenie. Vagy egy másik megfogalmazásban azt mondja, hogy a párt az osztálynak szerves értelmiségi, kollektív értelmiségi kategóriája. Mindkét meghatározásból érződik, hogy a Gramsci értelmében felfogott politikai párt speciális és kiemelt elit helyzetben van a társadalom más csoportjaihoz, illetve rétegeihez képest. Ezért Gramsci politikai elletében külön feladatként merül fel az, hogy az így elkülönülő és kvázi elitként definiálható pártot, csoportosulást hogyan s miként lehet folyamatosan hozzákötni ahhoz a társadalmi csoporthoz, amelynek vezető ereje. Vajon mi biztosítja azt a mozgást, azt a szerves egységet, amely az így kitermelődött és kivált politikai elit és az általa reprezentált, képviselt társadalmi csoport közt van?

Ez a dilemma a magyarázata szerintem annak, hogy Gramscinál felértékelődnek a pártstruktúra vizsgálatánál azok az elemek, amelyek a vezető csoport – tehát a párt magja – és a párt szélesebb tömegei közti közvetítő funkciót töltik be. Ez hol úgy merül fel nála, mint egy közvetítő elemnek a szerepe, hol pedig úgy, mint bürokrácia-probléma. Magyarán egy olyan rétegnek a kitermelődéséről van szó, amely transzmisszió is egyben – tehát áttétel, közvetít a párt vezető csoportja és a párt szélesebb rétegei közt – másrészt el is szigetel, vagy el is választhat, tehát megszakíthatja a szerves kapcsolatot a

vezető csoport és a párt szélesebb tömegei közt. Azt, hogy egy közvetítő elem a két mozzanat közül melyiket testesíti meg, illetve melyiket tölti be – tehát összekapcsol-e inkább vagy szétválaszt –, előre nem lehet meghatározni. Erre tulajdonképpen az adott párt egész mozgása vagy története adhat választ. A pártstruktúrának ez a hármas tagolása, hogy tudniillik egy amorfabb, diffúzabb elemet, egy közvetítő elemet és egy pártcentrumot különböztet meg, a később meghonosodott és már Gramsci időszakában is eléggé markánsan képviselt homogén pártfelfogáshoz képest mindenképpen üdítő, és realisabb látásmódot, realisabb elemzési készséget tükröz.

Ugyanakkor nem hallgathatom el azt az aggályomat a Gramsci szövegek kapcsán – lehet, hogy az azóta eltelt történelmi tapasztalatok miatt – ami bennem keletkezett, és ez az aggály az, hogy Gramsci túlbecsülte annak a lehetőségét, hogy egy politikai mozgalomban vészhelyzeteken keresztül mozgó és mindig ütőképesnek lenni akaró politikai párt milyen mértékben képes huzamos időn keresztül követni és vállalni az őt "küldő" osztálynak a társadalmi elvárásait, értékeit, megfontolásait. Valószínűleg sokkal nagyobb az a távolság, az a szakadás, ami egy ilyen történelmi küzdelemsorozatban megítélésem szerint szükségszerűen időről-időre létrejön a politikai elit és az általa képviselt osztály közt, mint ahogy ezt a századfordulót követő néhány évtizedben látni vagy sej-

teni lehetett. Abból, hogy a politikai párt az előbb jelzett értelemben el kell, hogy foglalja a kategórikus imperatívusz helyét az emberek gondolkodásában és tudatában Gramsci politikaelméletében még egy nagyon fontos dolog következik. Ennek a pártnak képesnek kell lennie arra, hogy egy teljes kultúrát és új világgépet is hordozzon. Vagyis nemcsak politikának kell lennie, hanem etikának is, erkölcsnek is. Egy olyan mércévé kell válnia a pártnak, amelyik az élet valamennyi lényeges szférájában érvényre jut.

Ne kerüljünk a szót, totálissá kell válnia nem politikai vagy hatalmi értelmében, hanem az életvitel értelmében és a társadalmi reprodukció értelmében. Magyarán, ha és amennyiben egy társadalmi osztály azzal az igénnyel lép fel, hogy politikai pártján keresztül egy új társadalmat és egy új újratermelési módot kíván létrehozni, akkor ennek a pártnak – mintegy zárvány formában – az egész új világnak, életvitelnek, valamennyi lényeges elemét tartalmaznia kell az etikától a kultúrán keresztül a politikai magatartásig.

Most rövidebbre zárok egy gondolatot: érdemes mérlegelni, hogy ezt a feladatot a munkásmozgalom esetében a legtöbb esetben egy olyan pártnak kellett volna teljesítenie vagy vállalnia, amelyik hosszabb-rövidebb időn keresztül az illegalitás, az üldözöttség, az emigráció, tehát a nem teljes életfeltéte-

lek körülményei közt működött. A feladat, ha úgy tetszik, majdhogynem emberfeletti, és ezért a politikatörténetben később sikeresnek bizonyuló, koncentrált és ütőképes baloldali pártok – a bolsevik típusú pártok Kelet-Európában – ezt az életteljességet a hatalomra kerülésüket megelőző szakaszokban nem-tudták hordozni. Emiatt az életteljességet, sokoldalúságot és totalitást valamilyen módon, de hatalomra kerülésük után kell, kellene kiépíteniük, ami rendkívül nagy feladat. Ez olyan kérdésként van feladva mind a mai napig ezeknek a pártoknak a számára, amelyre az eddigi történelmi fejlődés során eléggé vitathatóan találtak megoldást és választ.

Még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy a feladat jóval nagyobb volt és talán még ma is az, mint amire ezeknek a pártoknak az eredettörténete lehetőséget kínált: Ez nem felmentés, hanem történelmi dimenzióba, az eredeti dimenzióba való visszahelyezése a problémának. Ha és amennyiben a kommunista pártok az új társadalom hordozói, felmerül a kérdés, hogy a korabeli konzervatív orientációjú vagy fasiszta pártok mit kínálnak, mi az amire építve sikerül évekre vagy évtizedekre egy többé-kevésbé életképes formulát kínálni Európa bizonyos térségeiben.

Gramscinak erre is választ kellett adnia, hiszen saját országában is egy ilyen konstrukció jött létre. Emlékeztetek

rá, hogy a kommunista és fasiszta párt megalakulását pár hónap választja el egymástól. Gramsci úgy ítélte meg, hogy ennek a sikernek a titka – amelyet Európa számos országában a fasiszmus kínál mint politikai mozgalom és szerveződési forma –, hogy először teremődik meg a középrétegek, a kis egzisztenciák számára az, hogy kollektív módon és ütőképes formában megszervezve mint tömegerő lépjenek fel.

Az egész addigi történelem során, mindig ide vagy oda csapódva jelennek meg ezek az elemek és a marxi analízisben is elsősorban ilyen összefüggésben jelennek meg a középrétegek, tehát egyik vagy másik alapvető osztály kiegészítőjeként, és nem markáns és önálló társadalmi hatalomként. A szervezeti nívója a fasiszta mozgalomnak pont az, hogy ennek a nagyon differenciált, tagolt és szétszórt, de bizonyos életszférákban mély gyökeret vert csoportnak, tehát a kispolgárság számára fel tud kínálni egy ütőképes szervezeti formát.

Ezt az előnyt – tehát ami e kispolgári amorf létét összeköti a szervezeti koncentrációval, félkatonai, félmilitáris megoldásokkal és mindezt hozzárendeli egy nemzeti ideológiához – még néhány mozzanattal ki kell egészíteni. Tulajdonképpen úgy teljes a kép, hogyha felsoroljuk, hogy ennek a mozgalomnak a sikere, titka nemcsak ez az új típusú szerveződési forma volt és nemcsak a nemzeti ideológiához való kötődés, ha-

nem az, hogy felszínre tud dobni Európa számos országában olyan karizmatikus vezetőt, akit a társadalom számos rétege akkor igényel és kíván. Mindez kiegészül azzal, hogy meg tudják ragadni a kornak azt a közhangulatát, amely fogékony a szociális kérdésekre. Ezeket az elemeket ötvözi néhány évtizedre sikeresen, alternatív módon – a baloldali mozgalmakkal szemben alternatív módon – a fasiszta mozgalom, és tulajdonképpen ez okozza az igazi gondot Európa számos országában a baloldali pártok számára. A kérdés az, hogy a baloldali pártok ezzel mit tudnak szembeszegezni, hiszen a régi liberális tradícióknak az ütőképessége ekkorra már vesztit erejéből. Ebbe az irányba már nem tudnak, és értéköttségük miatt nem is akarnak orientálódni a baloldali pártok, viszont valamivel fel kell tudni váltani a fasiszta megoldást.

Gramsci elég különbözőképpen ítéli meg annak az esélyét, hogy a fasiszta államberendezkedés milyen lehetőségeket kínál egy baloldali fordulathoz. Ennek az az oka, hogy nem tudja igazából kitapogatni milyen mélyen épült be a fasiszta szervezet és politikai hatalom a társadalom szöveteibe. Magyarán - visszatérve az előadás elején említett terminológiai megkülönböztetéshez –, azt látja, hogy a politikai hatalom csúcsait a fasizmus meghódította, azt is látja, hogy bizonyos korporatív eszközökön keresztül a gazdasági szférában is kiterjeszti a hatalmát. De nem világos, hogy vajon a középső

elemet, a polgári társadalmat, a civil szférát mennyire ragadta meg a fasizmus. Ez a bizonytalanság az oka megítélésem szerint annak, hogy Gramsci a különböző időpontban születő írásaiban más és más esélyt lát arra, hogy a létrejött fasiszta államberendezkedés meggyorsítja-e és növeli-e a baloldali hatalomátvétel esélyét vagy éppenséggel eltorlaszolja az utat, és emiatt kerülő utak, átmeneti megoldások, polgári demokratikus típusú berendezkedések szükségeltetnek előbb.

Ez a dilemma nemcsak az olaszoké. Érdeemes visszagondolni arra, hogy a magyar pártban is lényegében hasonló gondolatok körül robbannak ki frakciós viták a Tanácsköztársaság leverése után Kun Béla, Landler Jenő, Lukács György és más exponált személyiségek közt.

Ez az a pont, ahol szükségesnek tartok egy kitérőt, hogy ebben az egész politikai szerkezetben és politikai elemzésben az egyenlőtlen fejlődés kérdése, az elmaradottság-problémák hogyan épülnek be Gramsci gondolatmenetébe? Utalnék egy olyan írásra, amely valószínűleg a jelenlevők többsége előtt ismert. Szűcs Jenő rövid tanulmányáról van szó, ahol Európát bizonyos regionális bontásban mutatja be. Ha az ott leírt gondolatmenetet – az Európa három történeti régiójáról adott vázlatot – kicsit meghosszabbítjuk, akkor teljes joggal tehetjük fel a kérdést, vajon Európa valóban csak három régió-

ból áll-e; nem volna-e célszerűbb egy finomabb elemzéssel további egységeket, további régiókat is megkülönböztetni? Nyilvánvalóan egészen speciális utat jelent egy skandináv fejlődés, nyilvánvalóan megkülönböztethető jegyekkel bír egy latin-európai /tehát olasz, spanyol, portugál, bizonyos megszorításokkal a görög/ típusú fejlődés és ezeknek a regionális különbségeknek markáns lenyomata kell, hogy legyen azokban a politikai struktúrákban és mindazokban a megoldási módokban, amelyekben a különböző országok baloldali mozgalmi gondolkodnak.

Gramsci tulajdonképpen ráérez erre az európai széttagoltságra és megítélésem szerint az írásaiból nemcsak a Kelet és Nyugat általában ismert és szokásos megkülönböztetése olvasható ki, és nemcsak az a klasszikus tagolás, ahol azt mondja, hogy a mozgó háborúkról, melyek Keleten sikerre vittek át kell térni Nyugaton az állóháborúra, hanem pont Olaszország elemzése kapcsán, amikor az olasz belső társadalomszerkezethez nyúl, árnyaltabb különbségeket is jelez. Ezekből a különbségekből Gramsci számára összeáll egy olyan kép, hogy ezt az egyenlőtlenül tagolt "mezőnyt", ezt a nagyon sok régióra bomlott Európát regionális különbségeiben fogja fel és értelmezze, sőt továbbtegyek, hogy magán az országon belül, tehát egy adott államalakulaton belül is világosan elválasszon és elkülönítsen regionális problémákat és ennek megfelelő külön-

böző típusú és különböző érzékenységgű választ tudjon adni. Ez teszi lehetővé számára, hogy az olasz délről a mai napig érvényes elemzést ad, az teszi lehetővé, hogy össze tudja kapcsolni az olasz társadalomnak a belső politikai mozgásaiban mérvadó erői közötti átrendeződést azzal, hogy mely csoportokkal és mely rétegekkel kell a kommunista orientációnak szövetséget keresnie. Ez teszi lehetővé, hogy a későbbi Gramsci-értelmezések nyomán egy olyan koncepció bontakozik majd ki – egészen az 1970-es évekig –, amely a munka és a kultúra szövetségében képzelel el az új társadalomra való áttérést, ez teszi lehetővé, hogy Gramscinak lesz egy olyan olvasata, ahol az eurokommunisták elődjének mutatják be.

Mindebből az következik, hogy Gramscinak a regionális kérdések iránti érzékenysége és az egy országon belüli különböző fejlettségi szintű területek megragadásának a képessége lehetővé teszi azt, hogy a korábbi, viszonylag kevés elemmel kombináló, kevés szálú politikai szövetségi kombinációkat kitágítsa, bővítsen és ezzel a háború utáni helyzetre is mintegy instrukciót ad, felhasználható mozzanatokot kínál az olasz párt számára. Az eurokommunizmus példáján látható, hogy nemcsak az olasz párt számára, hanem más országok pártjai számára is.

Láttuk, hogy Gramscinál a párt elemzésének kiemelt helye van. Ez késztet arra, hogy megállapításait összekössem

jelenlegi szocializmus-problémákkal, gondokkal is. Egyelőre mankóként vagy támaszként hadd hivatkozzam még Gramscira, aztán majd fokozatos, rugalmas elszakadással talán érzékelhető lesz az a pont, amikor már inkább saját "rögeszméimet" mondom és kevésbé őt interpretálok.

Teljes joggal írta nemrég egy szerző a *Tájékoztatóban* – rokonszenvvel olvastam az írást, mivel szerintem igen jó és ügyes elemzés –, hogy Gramscinál a kiindulópont a politikaelméletben a vezetettek és vezetők megkülönböztetésének a ténye. Ha a vezetők és vezetettek megkülönböztetése a politikaelmélet számára a kiindulópont, akkor ez egy kommunisztikus mozgalom esetében úgy folytatható – és Gramsci így is folytatja –, hogy persze az igazi kérdés az, hogy mi olyan társadalomban gondolkodunk-e, amely a vezetők, vezetettek megszűntét megosztottságot megszüntethetetlen ténynek tekinti, avagy csak bizonyos tényezők fennállása esetén tekinti szükségyszerűnek, és a második esetben olyan politikai mozgalomban gondolkodunk, aminek az orientációja az, hogy ezt a társadalmi értelemben vett megosztottságot vezetőkre és vezetettekre, kormányzók és kormányzottakra megszüntessük.

Ha ebben a második értelemben gondolkodunk vezetőkről és vezetettekről, akkor ennek nyoma kell legyen maguknak a vezetőknek – a politikai párt és annak magja – kinevelésében

és kiválasztódásában. Az egyik alapvető gondot és problémát én éppen emiatt abban látom a jelenlegi szocializmus szempontjából, hogy ezt a szempontot – tudniillik, hogy egy baloldali társadalmi mozgalomnak, egy kommunisztikus mozgalomnak a történelmi célja a vezetők, vezetettek megosztottságnak a megszüntetése –, ezt a kiindulópontot a történelmi fejlődés során hosszú időre a ténylegesen működő és hatalomgyakorló kommunista pártok zárójelbe teszik, mintegy a későbbi jövőbe tolják, felfüggesztik az érvényét. Magyarán, nem marad aktuális feladatként napirenden az, hogyan lehet a vezetők-vezetettek távolságot csökkenteni, hogyan lehet olyan konstrukciókat létrehozni egy szocialista rendszerben, ami ezt a megkülönböződést, ezt a távolságot oldaná vagy enyhítené. Emiatt az első számú gond a létrejött szocialista rendszerekkel: a vezetők-vezetettek strukturális megosztottságának, strukturális elkülönülésének kimerevítése, ennek szervezeti, szerkezeti és elméleti rögzítése.

Ebből természetesen számos veszélyforrás fakad. Itt most hadd nyúljak megint vissza Gramscihoz és a Gramsci szövegekhez: mi következik abból, ha egy politikai elit vagy politikai vezető csoport a társadalmi erőforrások zöme fölött /beleértve most az emberi tényezőket is/többé-kevésbé diszponálhat.

Gramsci egy helyen azt írja, hogy azokban a társadalmakban, azokban az államokban, ahol egyetlen kormányzópárt

marad, ott ennek tényéből furcsa dolgok következnek, ennek a jelenségnek érdekes oldalait lehet megfigyelni. Ez ugyanis azzal jár, hogy ennek a pártnak a funkciói már nem tisztán politikai jellegűek lesznek – már amennyiben egyedül marad –, hanem ezek a funkciók inkább technikai, propaganda és rendőri jellegűek, továbbá egyfajta erkölcsi és kulturális befolyásolásra szorítkoznak. Itt a szónak társadalomelméleti értelmében használom valamennyi kifejezést, úgy mint Gramsci, tehát amikor a rendőr kifejezést használom, az nem egy technikai rendfenntartó értelemben vett rendőri funkció csak, hanem ennél tágabb.

Mi következik egy ilyen helyzetben, amikor a párt egyedül marad és politikai funkciói helyébe ezek a technikai, kulturális szervező, rendőri meggyőző mozzanatok lépnek. Ekkor a politikai feladat, a politikai funkció közvetetté válik és a politikai küzdelmek ezen a párton belül jelennek meg. Hiszen – amint Gramsci mondja – lehet, hogy jogilag deklarált helyzetű pártok nincsenek, de akkor is vannak látszólag létező csoportosulások és ezekkel, ezek közt a küzdelem úgy folyik, mint a szembekötősdiben.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen struktúra deformálhatja ezeket a politikai akaratokat és küzdelmeket, amelyek a társadalomban és a pártban megjelennek, és ezért Gramsci teljes jog-

gal folytatja úgy a gondolatmenetet, hogy egy ilyen helyzetben a politikai kérdések transzformálódnak, kulturális kérdéssé válnak és mint ilyenek megoldhatatlanok lesznek.

Tehát, ha egy politikai kérdés átkerül a kulturális szférába és inadekvát módon merül fel, akkor éppen mivel priméren politikai eredetű és politikai természetű volt, a kultúrában nem nyerhet megoldást és az egész szituáció egy inadekvát szerkezetben mozog. Megítélésem szerint ennek a visszas helyzetnek a létrejötte megfigyelhető a létrejött szocialista rendszerekben és ez arra irányítja a figyelmet, hogy a politikai hatalomnak az adott politikai körülmények közt történő megragadása és gyakorlása valójában arra még nem ad választ. hogy a társadalomnak egy folyamatos és dinamikus átrendeződése, megújulási lehetősége hogyan is épülhetne bele az egypártrendszerű struktúrába.

A másik gond a következő. Ha az előbb arról a veszélyről szóltam, ami a pártnak mint vezető csoportnak a társadalom többi részével szembeni elkülönülésére utal, akkor hasonló típusú veszély az, amikor a pártnak a saját vezető csoportja, saját magán belüli elitje szakad le vagy különül el a párt tömegének egészétől, a párttagság egészétől. Ebben az esetben tudniillik felértékelődik az a bizonyos közvetítő elem, a köztes elem, amiről korábban szót ejtettem. Ha ez a köztes elem

felértékelődik és a politikai vezető elit magja, valamint a párt szélesebb rétegei közé nyomul, ez egy deformált társadalomszerkezetet egy deformált társadalmi gondolkodást és egy nagyon nehezen koordinálható politikai akció sorozatot eredményezhet. Joggal merülhet fel ebben az esetben a kérdés, hogy az így szerkezetileg három részre tagolódó párt bizonyos döntéseinél és akcióinál a három elem közül vajon melyik a domináns, a mérvadó? Melyik elemnek az akarata érvényesül? A központi apparátus akarata, a párttömegek akarata, a mögöttük álló társadalmi osztálynak a szándéka vagy akarata, vagy netán a közvetítő de egyben elválasztó apparátusnak az akarata? Mind a négyre lehetőség van és ezt mindig külön-külön szituációként kell vizsgálni, hogy mikor melyik valósul meg.

Egy történeti jellegű tényre hadd hívjam itt fel a figyelmet, ami Gramsci elemzéseiben szintén előbukkan, bár valószínűleg amikor ezt leírja, akkor még nem gondol arra, hogy ennek később ilyen hordereje és jelentősége illetve súlyos következményei lesznek. Gramsci azt tapasztalja, hogy a hatalomra jutott szélsőjobboldali párt esetében a pártba villámgyorsan megindul különböző helyről, különböző rétegekből a tömegek beáramlása. Ezek a legkülönbözőbb helyről és rétegekből beáramló tömegek és csoportok mintegy rátelepülnek a párt magjára, körülveszik a korábbi pártelitet. Ugyanezt a jelenséget látja Gramsci a szovjet-orosz fejlődésben a húszas években.

Elsősorban nem szellemileg kiművelt emberfők sokaságáról volt itt szó, hanem inkább helyi vezetőkről, volt katonai parancsnokokról, inkább elmaradottabb területekről szerveződő csoportokról vagy emberekről. Ezeknek a beáramlása a következő veszélyt hordozza – és ezt Gramsci szintén rögzíti: olyan elemek és olyan csoportok szállják meg mintegy belülről a pártot és veszik körül burokként a központi vezető magját és elitjét, akiknek az identitása, kötődése a szocialisztikus elképzelésekhez nem olyan erős, mint amivel a vezető mag rendelkezett. Tehát azt az etikai tartást, azt a politikai ütőképességet nyilvánvalóan nem lehet elvárni; mint amivel a korábbi mag bírt. Ez rányomhatja bélyegét a párt egészének a magatartására vagy mentalitására.

Úgy gondolom, ez a szituáció szintén megisméltődött és lejátszódott a szocializmus létrejött országaiban a későbbi fejlődés során. Ez tehát megint olyan gond, amellyel számot kell vetni és szembe kell vele nézni.

Most térnék vissza egy olyan gondolatmenethez, ami talán utólag indokolja, hogy miért kezdtem az egész mondanómat a társadalom három szférára való tagolódásával. Még egyszer emlékeztetőként: Gramsci társadalomelméleti elemzésében ez a korporatív gazdasági szakaszt, a civil vagy polgári társadalmat és a politikai államot jelentette. Felhasználva ezt a ta-

golást, de valamelyest elszakadva Gramsci gondolatmenetétől, azt lehet mondani, hogy a jelenlegi szocializmusok gondjainak, vagy erősebb kifejezéssel élve válságainak egyik alapja az, – ha nem a legfontosabb alapja –, hogy a polgári társadalom szférájában – tehát nem a gazdaságban és nem a hatalomban, hanem a kettő közti életszférában – megingott az uralkodó rend és az uralkodó ideológia hegemoniája. Tehát, ha úgy tetszik, megkezdődik egy eltolódás, elmozdulás az állam történelmi alapjában, és mivel az előbb szó volt róla, hogy az egy heterogén szerkezetű szféra, ezért óhatatlanul létrejönnek olyan csoportok és olyan képződmények, amelyeknek a szándéka és az iránya már nem fog egybeesni az uralkodó politikai párt szándékaival és törekvéseivel.

Ez önmagában még nem volna gond, hiszen ha ez a szféra heterogén – márpedig az – akkor ilyen törekvéseknek a léte objektíve kivédhetetlen és elkerülhetetlen, tehát ezen nincs mit sajnálkozni. A gondot az okozza – és megítélésem szerint ezért és csak ezért vált ez válságtényezővé –, hogy a politikai szférában hegemoniával rendelkező és a gazdasági szférában is dominanciával, hegemoniával rendelkező szocialisztikus orientációjú csoportok értékrendjüket nem tudták vitathatatlan módon elfogadtatni a civil társadalom egészével, sőt az utóbbi néhány évben vagy évtizedben kifejezetten egy defenzív mozgás figyelhető meg:

Ha itt megbomlik a hegemonia – márpedig úgy tűnik, hogy ennek a hegemoniának a fellazulását vagy felbomlását tapasztaljuk –, akkor ez valamilyen módon visszahat a politikai államra is. A jelenlegi szocializmusok következő alapproblémája, amit meg kell említenem ezért az, hogy a hegemoniának a megingása vagy meggyengülése a civil szférában a politikai államot egy kettős magatartásra, kettős reakcióra kényszeríti, kényszerítette. Bevisz a gazdaság vezérlő elvei közé olyan eszközöket, amelyek az eredeti szocialista orientációtól – tehát egy használati érték orientált társadalmi elképzeléstől – távolítanak. A gazdasági szférát is elkezdik fellazítani, jószándékú és teljesen indokolt pragmatizmus alapján, de mégiscsak elkezdik fellazítani és ugyanez az orientációs bizonytalanság jelenik meg a politikai hatalom viselkedésében és szándékaiban, ahol a szocialisztikus értékeket tekintve egyre szemérmesebb, egyre bizonytalanabb, az állampolgárokkal való viszonyát illetően pedig egyre kapkodóbb és kiszámíthatatlanabb. Magyarán egy viszonylag tiszta és végiggondolt orientáció helyett az alapvető társadalmi értékrend zárójelbe kerülése és politikai, gazdasági pragmatizmus kerül előtérbe. Mindkettő oka, a civil szféra nem kellő birtoklása.

Végezetül egy hipotézist vagy feltételezést szeretnék megfogalmazni. Ez azt hiszem összefügg az előbb említett hegemonia megbomlási-folyamattal. Joggal modellezik a szocialista

társadalmakat úgy, mint amelyek a politikum felől építkeznek, szemben a tőkés rendszerekkel, amelyek a gazdaság felől építkeztek és szerveződtek. Ha a szocialista rendszerek a politikai állam felől építkeznek, akkor valószínű, hogy ezeknek a társadalmaknak az alapviszonya is valahol a politikumban keresendő, eltérően a tőkés gazdaságok alapvető viszonyától, az áruviszonytól, pontosabban a tőkeviszonytól.

Konkretizálva e dolgot és végiggondolva azt, hogy ezekben a társadalmakban a politikai párt strukturálisan kiemelt helyzetben volt, van, talán megkockáztatható az a kijelentés, hogy a szocializmusnak az alapviszonyaként végül is a pártviszony tekinthető. Tehát a pártnak a társadalomhoz és a társadalomnak a párthoz való viszonya, valamint a párttagoknak a saját politikai elitjéhez való viszonya és így tovább. Ezek a politikai típusú kötelékek rendezik, orientálják a makrotársadalmi összefüggések egészét. Ha ennek a társadalomnak az alapvető viszonya a pártviszony /az áruviszony vagy a tőkeviszony analógiájára/, akkor ezt tulajdonképpen közvetett módon aláássa és gyengíti a civil szférában a hegemonia elvesztése vagy a hegemonia meggyengülése.

Innen érthető meg, hogy a kifejlettebb, érettebb szocialisztikus rendszereket miért írják le olyan sokan kettős szerkezetű társadalomként, ahol a politikai viszony, vagy a po-

litikai közösség mint szervező elv mellett markáns módon megjelenik egy pénzközösség, mint szervező elv és ez a két szervező elv egyszerre modellezi a szocializmust, mint egyfajta kevert formációt, vagy kevert szerkezetű társadalmat.

Hogyha egy társadalomban huzamosabb időn keresztül a politikai közösséghez való viszony mint alapviszony és a pénzközösséghez való viszony mint alapviszony egyszerre funkcionál, akkor valószínű, hogy ez előbb-utóbb egy olyan társadalmi meg nem felelést és összeférhetetlenséget eredményez, hogy a két rendező elv közül egyiknek vagy másiknak túlsúlyra kell jutnia és rá kell kényszerítenie akaratát a másikra, és a másikat pusztán eszköz helyzetbe kell visszalökni, mert történelmi dimenziókban nem nagyon képzelhető el olyan társadalom, amely kettős szervező elven nyugszik. Ez – mármint a kettős szervező elv – átmeneti szituációk jellemzője, tartós, kialakult formációk nem működnek, nem működtek így. Azt hiszem, hogy ezekből a megfontolásokból – tehát hogy hol keresendőek a szocializmus jelenlegi politikai-szervezeti gondjai, hogyan függ össze ez a pártstruktúrával, hogyan függ össze egy pártviszonnyal és a pénzközösséggel, mindez hogyan függ össze Gramscinak a századforduló után adott politikai elemzéseivel – következik az a belátás, hogy az elkövetkezendő időszakokban a szocializmusban érdekelt csoportok vagy erők számára valószínűleg kulcskérdéssé fog válni az, hogy hogyan tudja rendezni,

tisztázni helyzetét a társadalom civil szférájában meghatározó tényezőként működő értelmiséggel, az értelmiséget most tágan felfogva. Magyarán valószínű, hogy a szocializmus további jövője azon fog múlni, hogy ebben a középső szférában, a civil társadalmi szférában helyreállítható-e a szocialisztikus hegemonia, ehhez megnyerhető-e támogató, és nem pusztán passzív módon az új értéket előállító illetve közvetítő értelmiség, a társadalom értékrendjében megerősödnek-e, rögzülnek-e egy árugazdálkodáson valamilyen módon túlmutató és egy demokratikus, belső társadalmi szerveződést vállaló értékrend alapelemei.

Mondandóm befejezéseként felsorolnám mintegy tézisszerűen, hogy mik azok a gondok, amelyeket megítélésem szerint az eddig elmondottak fényében a szocialista politikai pártok, mint hatalmi pártok nem kielégítő mértékben tudtak megoldani, és amely ha úgy tetszik, előttünk álló feladat és teendő volna.

Az első ilyen gond, hogy nem tudja szerves módon kezelni a különböző áramlatok és kisebbségek megjelenését. Tehát nem tudja saját politikai mozgásának részévé tenni azt, hogy mi van akkor, ha egy alternatív koncepció megfogalmazódik a párton belül. Problémát jelent az, hogy hogyan legalizálható, hogyan civilizálható ez a mozgás.

A második, hogy nem tudja jelenleg megoldani azt, hogyan tartható fenn folyamatosan egy konszenzus és párbeszéd a vezető csoportok és a párt tagsága közt.

A harmadik ilyen mozzanat, hogy jelenleg nem tudja megoldani a vezetőknek a kontrollját és többé-kevésbé egészséges, dinamikus cserélődését és váltását.

A negyedik ilyen rendezetlen kérdés, hogy a társadalom egészében elfoglalt strukturális pozíciója és általában a társadalomhoz és az államhoz való viszonya a pártnak alkotmányos értelemben rendezetlen, nem megnyugtató. Jóllehet hatalmi értelemben rendezett, de alkotmányos értelemben nem rendezett.

Az ötödik ilyen mozzanat, hogy nem tudja igazából beépíteni saját mozgásába, működésébe a reformok permanens folyamatát. Tehát nincsenek intézményes garanciái annak, hogy a társadalomban a reform alapvető működési formává váljon és ne különböző kényszerek nyomására, zömmel külső kényszerek nyomására *ad hoc* módon merüljön fel.

A következő mozzanat: nincs kielégítő megoldás arra, hogy milyen módon lehet összekapcsolni ezeknek a pártoknak a történelmi küldetéstudatát és történelmi küldetés-felelősségét azokkal a pragmatikus feladatokkal, amelyek mindennapi teendői során elésodrónak.

Végül az utolsó ilyen mozzanat: úgy tűnik nem tudja kielégítően összehangolni a nemzeti értékrendet egy internacionális értékrenddel. Azt hiszem, ezek nem kis feladatok és nem kis gondok, én itt most csak a kérdéseket tudtam megfogalmazni.

Konklúzióként: egy marxista társadalomelméletnek valószínűleg előbb-utóbb számot kell vetnie azzal, hogy vajon a létrejött szocialista rendszerekben nem vált, nem válik-e egy idő után a politikai párt adott struktúrája, szerkezete és pozíciója a társadalmi újratermelési folyamatok legfontosabb szűk keresztmetszetévé?

Ha ilyen helyzet előáll, akkor meg kell vizsgálni, hogy a továbbiakban mi a teendő. Engelsre hivatkozva hadd mondjam – aki az egyik levelében leírja, hogy: "Nektek – mármint a pártnak, mondja az Engels-szöveg – szükségetek van a tudományra, és ez nem élhet meg a mozgás szabadsága nélkül; a kellemetlenségeket ilyenkor számításba kell venni és jobb az ilyet tisztességgel csinálni, mint ideges rángatózással."